

Пуковник др Петар Опачић
Београд

О приступању Југославије Тројном пакту 1941. године

По текстовима поднесеним на овом скупу, приметио сам да се највећи број учесника усредредио на три најдраматичнија догађаја којима је обележено југословенско пролеће 1941. године: приступање Краљевине Југославије Тројном пакту фашистичких држава Немачке, Италије и Јапана 25. марта; на државни удар у Београду 27. марта када је срушена влада Цветковић-Мачек, која је потписала Протокол о приступању Краљевине Југославије том пакту; и догађаје из априлског рата и капитулацију Југословенске војске 17. априла 1941. године.

Већина југословенских историчара која се бавила тим догађајима после Другог светског рата темељила је своје текстове на идеолошко-пропагандним оценама и ставовима КПЈ/СКЈ. Те оцене су се, у основи, заснивале на паушалној критици владајућих кругова Краљевине Југославије - двора, владе и политичких странака. Најоштрије осуде су исказане на рачун такозване великосрпске буржоазије и генералитета, односно њихове двадесетогодишње унутрашње и спољне политике, за коју је речено да је иза леђа народу увукла земљу у Тројни пакт и тиме издала његове интересе, те да је народ у пучу 27. марта срушио ту владу окривљујући је за војни пораз и слом државе у краткотрајном априлском рату 1941. године, за који војска и народ нису били ваљано припремљени. Мањи број историчара, попут академика Ферда Чулиновића и генерала Велимира Терзића, који су објавили значајне студије о тим догађајима, дали су у својим делима квалитетнији допринос објективнијем сагледавању тих догађаја. Они су се ослањали на примарне изворе и приказали су те догађаје на фону тадашњих међународних прилика, које су имале пресудан утицај на положај и судбину Југославије 1941. године.

Овај текст настао је, поред личних истраживања у архивама, и на основу збирки докумената, чланака и радова више писаца и, посебно, књиге Едварда Кардеља *Пут нове Југославије*, Београд 1946; двотомног дела Велимира Терзића *Слом Краљевине Југославије 1941. године. Узроци и последице*, Београд - Титоград 1982; књиге Ферда Чулиновића *27. март 1941*, Загреб 1965; дела групе војних историчара Војноисторијског института *Други светски рат (преглед ратних операција)*, књига прва, Београд 1957; монографије Драгана Ненезића *Југословенске области под Италијом 1941-1943*, Београд 1999; *Дневника грофа Ђана*, Загреб, 1948; студије Емонда Париса *Genocid in the satellit Croation 1941-1945*, Chicago 1961, 1962; *Политикиног* листа *Интервју*, специјалног издања број 10, од 24. марта 1989. године под називом *Дан народа* посвећеног 27. марту 1941. године, у коме је објављено више чланака и докумената с веома корисним подацима о догађајима који су претходили приступању Југославије Тројном пакту 25. марта, тако и о пучу од 27. марта који је утицао на раскид односа између Југославије и Тројног пакта, а затим и инвазију сила Осовине и њихових сателита на Југославију у априлу 1941. године. Најпотпунији и најпоузданији преглед војних ефектива и војних

операција зараћених држава у првом периоду Другог светског рата, од напада Немачке на Пољску до напада на СССР, укључујући и априлски рат у Југославији 1941. године, приказан је на српском језику у наведеној првој књизи вишетомене едиције *Други светски рат* Војноисторијског института у Београду.

Осврнућу се само на приступање Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године у нади да ће моје излагање подстаћи историчаре на даља истраживања тог питања. Кључну оцену о приступању Југославије Тројном пакту, која је била обавезујућа за југословенске историчаре, дао је Едвард Кардељ. Ево шта је он о томе рекао, према тексту објављеном у његовој књизи *Пут нове Југославије* (1946). Пошто је нагласио да је краљевска југословенска влада приступила Тројном пакту без знања и одобрења народа, те да је то представљало не само капитулацију и безусловну предају земље агресору „него и то да све продуктивне, па чак и војне снаге и резерве народа Југославије треба да буду мобилисане у оквиру империјалистичких планова освајачких империјалиста". Тиме је влада, према њему, потписала не само „срамну пресуду независности народа Југославије у оквиру фашистичког поретка него и то да народи Југославије сами себи затварају пут свог будућег ослобођења". Ако се озбиљно размотре историјске околности под којима је југословенска влада потписала бечки протокол о приступању Тројном пакту и садржај докумената који су чинили саставни део тога акта, изречене критике апсолутно не стоје: оне представљају обичну конструкцију без икаквог ослонаца на стварне чињенице.

Југославија је после Првог светског рата, на основу војних заслуга Србије у победи над централним силама и вољом потлачених представника југословенских народа у саставу бивше Аустроугарске монархије, створена под окриљем држава Антанте - победница у том рату. Пред Други светски рат Антанте није било. Немачка је, користећи супротне интересе бивших чланица Антанте, изградила моћне оружане снаге кршећи одредбе Версајског мира, и постала доминантна војна сила у Европи. У међувремену, Југославија је била потпуно изолована и заокружена непријатељским државама. Мала Антанта (савез Југославије, Румуније и Чехословачке), коју су ове три државе образовале 1920-1921. године да би одбраниле систем утврђен мировним уговорима после Првог светског рата од у том рату побеђених држава, постепено је слабила. На конференцији у Сијени (Румунија), у августу 1937, показало се да је Мала антанта „на самрти", а после немачке окупације Чехословачке у септембру 1939. године престала је и да постоји. Велике западне државе, Велика Британија и Француска, које су биле гаранте чехословачке независности и мира у Европи лако су ту земљу препустиле Хитлеру, изјављујући да је том жртвом избегнут други светски рат, односно да је сачуван мир у Европи. Обрато, предаја Чехословачке Хитлеру најречитије је открила сву слабост западних сила, које су чиниле стуб победничке коалиције у Првом светском рату, што је само охрабрило Хитлера да настави свој империјалистички поход.

Хитлер и његови стратежи у Великом генералштабу сматрали су да Немачка може постићи победу против својих непријатеља у новом рату за светско господство само под условом да обезбеди масовну производњу оклопних и мотомеханизованих средстава за копнену војску, огроман број ратних авиона и моћну ратну флоту за контролу поморских комуникација и ако буде изводила муњевите нападе по принципу елиминације једног по једног непријатеља држећи се Шлифеновог концепта да се по сваку цену мора избећи истовремена борба на два и више фронтава, односно да се морају избећи грешке из претходног великог рата у коме је Немачка катастрофално поражена. Пошто

је оружане снаге опремила масом оклопних возила, ратних авиона и ратних бродова, Немачка је отпочела освајачки поход. У марту 1938. године извршила је анексију (аншлус) Аустрије без отпора западних сила. Тиме је, у исто време, дошла у непосредно суседство с Југославијом и Мађарском и створила одскочну основицу за напад на Чехословачку. Окренут према централној Европи, Хитлер је тада оставио Балкан по страни. Због сложених односа са савезничком Италијом, која је претендовала на то да се прошири на рачун Југославије и Грчке, и могуће интервенције Велике Британије у случају отварања ратног конфликта на Балкану, која је 1938. године гарантовала интегритет Грчкој, Немци су усмерили експанзију према средњој Европи, инсистирајући код Италијана да, после успостављања протектората над Албанијом 1938. године, не отварају кризу на Балкану. Потом се Хитлер свом жестином окупио на Пољску. Пре напада на ту земљу, Немачка је, да би избегла рат на два фронта, склопила пакт о ненападању са СССР-ом 23. августа 1939. године, а већ 1. септембра отпочела напад на Пољску. Истог дана Француска и Велика Британија, као гаранти пољске независности, објавиле су рат Немачкој. Тиме је почео Други светски рат. Али објава рата Немачкој од стране западних савезника није произвела готово никакву помоћ Пољацима. За месец дана Пољска је била окупирана. После тога француске и немачке трупе месецима су лежале у месту у дубоко укопаним рововима, свака на својој страни државне границе и без активних дејстава. То је Хитлеру омогућило да несметано настави с поробљавањем других европских држава. Са Шведском је имао уговор о ненападању 1938. године. У априлу 1940. године немачке трупе су окупирале Данску и Норвешку, затим Холандију и Белгију. После окупације Белгије, немачке армије прешле су у напад против Француске (3. јуна). Некад славна француска армија, која је између два рата сматрана највећом копненом силом у Европи, капитулирала је за 14 дана. Британски експедициони корпус, који је упућен у помоћ Французима, једва је - захваљујући срећним околностима - избегао потпуно уништење. После капитулације Француске, Хитлер је дозволио маршалу Петену да у југозападном делу земље, између Тура, Дижона и Бордоа, образује квислиншку управу. На реду је била Велика Британија. Али, због неповољних временских околности у Ламаншу, пропао је покушај инвазије на британска острва након француске капитулације, па је Хитлер одлучио да на западу остане у одбрани а да све снаге концентрише за напад на СССР, па да се, после освајања Русије, поново обруши на Велику Британију.

Припреме за поход на исток, против великог Совјетског Савеза, вршене су читаву јесен и зиму 1940/1941. годину. Немачки стратежи су, на основу дотадашњих искуства *blitzkriga* у брзом покорвању Европе, сматрали да им је за победу над Русијом потребно највише пет до шест месеци. Због тога је било од највећег интереса, према схватању немачког Генералштаба, да се на Балкану очува мир за време припрема и похода на СССР. У том циљу Хитлер је апеловао на Мусолинија да не провоцира сукоб с Грчком и Југославијом, према којима је имао територијалне претензије, страхујући да би Енглези, који су посебним уговором гарантовали целовитост Грчке, могли да искористе тај сукоб да се искрцају на Балкан и образују нов солунски фронт на јужном боку немачких армија за време њихових похода на СССР, слично као у Првом светском рату, где је, како је и Хитлер признао, почео слом немачких снага 1918. године. Међутим, Мусолини је, без знања Хитлера, одлучио да окупира Грчку уверен да ће та операција за његову војску бити веома лака и да ће паразити грчку војску само за неколико дана, слично као што је лако

успостављен протекторат у Албанији 1938. године.

За вест да је Италија напала Грчку, 28. октобра 1940. године, Хитлер је сазнао на путу за Шпанију док је путовао у посету свом пријатељу генералисимусу Франку, што га је јако огорчило. Без устезања је упозорио дучеа да ће Грци његову армију бацити у море, а то је значило да ће и Немачка морати да се умеша у рат на Балкану. Та визија, коју је Хитлер јасно предвидео убрзо је нашла потврду у чињеници да су Грци јако потукли Италијане код Корче и присилили их на панично повлачење. Пошто се ускоро сазнало да су се неке британске снаге искрцале на Крит, Хитлер је одлучио да сопственим снагама прегази Грчку пре него се на грчком копну учврсте Енглези. Пред дипломатију је поставио задатак да у најкраћем року обезбеди сагласност Мађарске, Румуније и Бугарске да отворе пут немачким армијама за интервенцију у Грчкој. Маршалу Враухичу наредио је 4. новембра да изради план за напад на Грчку.

Дипломатија је прво извршила притисак на Румунију да велики део Трансилваније врати Мађарској, који јој је одузет после Првог светског рата, а јужни део Добруџе Бугарској. Затим је румунска влада тајним споразумом пристала на слободан улазак немачке војске у Румунију, а 23. новембра 1940, приступила Тројном пакту. Пошто је Мађарска, залагањем Немачке добила западну Трансилванију, влада адмирала Хортија дала је сагласност на пролаз немачких трупа преко њене територије у Румунију, па је 20. новембра 1940. потписала уговор о приступању Тројном пакту. Бугарска влада је, на захтев Хитлера, одобрила у зиму 1940/1941. године да немачки официри дођу на њену територију и проуче планове за напад на Грчку. У наставку преговора, Немци су обећали Бугарској извесне територије на рачун њених суседа, као и веће количине оружја за опремање њене војске, па је бугарска влада одобрила улазак немачких трупа на своју територију, а 1. марта 1940. потписала уговор о приступању Тројном пакту. У међувремену, под притиском Немачке, Бугарска и Турска су 17. фебруара 1941. потписале пакт о ненападању. На захтев Хитлера, турска влада је 20. марта 1941. године званичним писмом потврдила да ће мирно примити улазак немачких трупа у Бугарску и њихов напад на Грчку, с којом је, иначе, била у савезу. Тако је Хитлер за релативно кратко време затворио обруч око Југославије и тиме ставио југословенску владу пред једино могућ и реалан избор у датој ситуацији: да се придружи Тројном пакту или да уђе са силама Осовине у безнадежни рат.

Хитлер је био опседнут жељом да с Југославијом успостави савезничке односе. Мусолини, који је имао завојевачке претензије на источној обали Јадрана, противио се покретању преговора за закључење савеза с југословенском владом. До промене у италијанском држању дошло је због неповољног развоја операција у рату против Грчке и пошто је југословенска влада објавила неутралност у италијанско-грчком рату. На састанку италијанског министра спољних послова Ђана с Хитлером, 18. новембра 1940. године, Ђано је пренео поруку Мусолинија фиреру да може да започне разговоре с београдском владом ради склапања савеза. То је, према тексту грофа Ђана у његовом *Дневнику*, веома обрадовало Хитлера. „Кад је добио наш пристанак за евентуалне преговоре с Југославијом“, пише Ђано, „Хитлер је постао топлији, срдачнији, понекад скоро пријатељски. Мисао о савезу с Југославијом толико га је узбудила да је ранији мрачни песимизам (у разговору због угрожености Балкана изазване италијанским нападом на Грчку) постао превише ружичаст.“ Чак су му, забележио је Ђано, засветлеле сузе у очима.

После италијанске сагласности да се успостави савез с Југославијом, Мусолини је могао да се нада да ће добити сваку војну помоћ за победу над Грчком.

Одушевљење италијанском сагласношћу да започне преговоре с Београдом Хитлера није напуштало. На новом састанку Ћана и Хитлера у Бечу 20. децембра поводом потписивања уговора о приступању Мађарске Пакту, сви разговори с мађарским представницима били су чисто формални, јер се и у тим часовима фирер, истиче Ћано, „искључиво бавио Југославијом“. Радовао се што је дуче дао начелан пристајак за преговоре, па је рекао грофу Ћану „да намерава да позове кнеза намесника Павла у Берлин и да му предочи велике ствари: спреман је да помогне кнеза Павла, чија је жена веома ташта, да се попне на престо...“ „Истог дана телеграфисао је Мусолинију да му саопшти како никад неће заборавити његову солидарност у време аншлуса Аустрије и да сада стоји свим снагама иза њега у сламању Грчке и иначе. Толико је био опседнут Југославијом“, нагласио је Ћано.

Немачка дипломатија је током 1939. и 1940. године интензивно настојала да придобије кнеза Павла да Југославију прикључи Тројном пакту нудећи му примамљива обећања. Али, он је наставио да лавира између западних савезника и сила Осовине избегавајући да се одређено изјасни о понуди. Тек после поменутог италијанског заокрета према Југославији, учестали су контакти Берлина и Београда. Хитлер је на сваки начин настојао да реши односе с Југославијом на миран начин, јер је сматрао да би рат против ње био сувише тежак и компликован. Али, пошто су југословенски владајући кругови, након капитулације Француске, изгубили наду у реалну помоћ Велике Британије, југословенска влада је прихватила начелну понуду за почетак непосредних преговора с Немачком. Међутим, преговори нису ишли ни брзо ни лако, јер су и кнез и влада тежили да задрже неутралност земље. Хитлер је у току прелиминарних преговора изјављивао да би мир на Балкану, приласком Југославије Тројном пакту, био очуван. У реферату који је председник владе Драгиша Цветковић поднео на Крунском савету о току преговора крајем четрдесете и почетком 1941. године, које цитира Фердо Чулиновић у својој књизи *27. март 1941*, нагласио је да је „опасност коју садржи њихов (немачки) предлог у томе што ће Немци свакако тражити гаранције да ће се Пакт поштовати у сваком погледу (...) и захтевати неко право увида и контроле. Тиме би се цео Балкан упутио правцем неког полупротектората“. У закључку реферата, Цветковић је рекао: „Нама су мисли и непосредне намере Немаца непознате (...) али силазак Немаца преко Бугарске на југ за нас значи смртну опасност (...) јер најкраћа веза Немачке и обала Јеђејског мора води управо преко наше земље. Стога не можемо пристати ни на какав предлог који ће Немцима дати Солун. Пошто буду имали Солун, они ће нас постепено задавити. За нас је боље да нас директно нападну него да нас изоловано мрве. У случају напада и отпора, наша би част била очувана, а то ће значити нешто у тренутку ликвидације овога рата...“

Из наведеног цитата се види да је југословенска влада, свесна тешке ситуације у којој се земља наша, тражила начина да избегне да приђе Пакту, да сачува неутралност, па чак и да се земља брани у случају да буде нападнута, упркос огромној несразмери снага, које би се за случај рата могле појавити на бојном пољу. Само немачка армија, без италијанске војске и трупа сателитских држава, имала је 208 дивизија, од тога 11 оклопних, свака по 135 или 209 тенкова, 14 моторизованих, 152 класичних пешадијских, итд; борбених авиона 4.500; подморница 216 итд, поред огромног плена освојеног у окупираним

европским државама, према скромним снагама Југословенске војске која је могла да мобилише око 28 пешадијских дивизија, четири коњичке дивизије и један број мешовитих одреда, затим само једну тенковску бригаду са 110 тенкова и пет и десет тона већином застарелих модела и 450 борбених авиона итд. Осим тога, југословенска војска имала је резерве муниције за свега два месеца борбе, а нове количине артиљеријске муниције нису се могле набавити у случају рата с Немачком јер је југословенска војска у свом наоружању имала углавном оруђа Шкодиних фабрика, које су се, после окупације Чехословачке, налазиле у немачким рукама. С обзиром на те чињенице и стратегијско окружење земље после приласка суседних држава Тројном пакту, прихватити бачену рукавицу значило је одредити се за брзи војнички слом с несагледивим поседицама. Управо на основу таквог виђења чињеница, бивши министар војске и морнарице генерал Милан Недић је још 1. новембра 1940. године у свом меморандуму кнезу Павлу изнео мишљење да не би требало изазивати Немачку, већ тражити путеве за успостављање пријатељских односа с њом, јер се на помоћ с било које стране, за случај ратног сукоба, није могло рачунати, посебно након слома Француске у лето 1940. године. Наиме, председник САД Френклин Рузвелт је почетком јануара 1941. године послао у Београд Вилијама Данована, у чисто информативну мисију, који се интересовао само за положај и политику Југославије, а ништа није обећавао у погледу помоћи за случај да земља буде нападнута. Председник британске владе Винстон Черчил је често упућивао поруке у Београд да Југославија не прилази Пакту уверавајући југословенске вође да ће Хитлер изгубити рат, али ни на један конкретан захтев о могућој војној помоћи за случај немачког напада на Југославију није дао задовољавајући одговор. СССР, с којим Југославија није имала чак ни дипломатске односе, имао је уговор о ненападању с Немачком, па се ни на његову евентуалну помоћ није могло рачунати.

Али како је време брзо протицало и рок за почетак планираног напада Немачке на СССР се примицао, Хитлер је губио стрпљење због одуговлачења југословенске владе да се одређено изјасни о његовим предлозима, па је 14. фебруара 1941. године ставио Југославију пред избор: или пакт или рат.

Дакле, рат у Грчкој, који је отпочео Мусолини, потпуно је изменио ситуацију на Балкану и положај Југославије. На састанку с Цветковићем и Цинцар-Марковићем, 14. фебруара, Хитлер је, како пише Фердо Чулиновић, упознао југословенске ministre да су се британски маринци искрцали на Криту, што је он доживео као предзнак образовања новог солунског фронта на коме је „почео слом немачких снага у Првом светском рату“ и нагласио да је решен да ангажује 50 и 100 дивизија да не дозволи да се иста грешка понови. Док је рат био далеко од Балкана, нагласио је Хитлер, Југославија је могла да остане неутрална. Али, сада Југославија не може остати по страни од онога што се догађа на Балкану, па је имепративно од ње затражио да се одмах прикључи Пакту. С тим, изјавио је, да је Немачка спремна да гарантује независност и границе Југославије према свим њеним суседима. Пошто Цветковић и Цинцар-Марковић нису били овлашћени да се изјасне о његовом захтеву, Хитлер је позвао кнеза Павла да га посети.

Кнез Павле је тајно отпутовао на састанак с Хитлером 4. марта и тада је, како изгледа, пошто је стављен пред зид, обећао да ће Југославија прићи Пакту. Наиме, када је кнез Павле био у првој посети Берлину, Хитлер је у његову част приредио импозантну војну параду, на којој су приказана најсавременија средства ратне технике и опреме и веома увежбане трупе, да би кнеза

импресионирао војном силом Рајха. Кнез је добро разумео поруку коју му је Хитлер преко тог дефилеа војне моћи упутио: да Југославија, која је имала застарело наоружање и неадекватну савремену ратну опрему, без савеза и подршке великих пријатељских сила, какве је Србија имала у Првом светском рату, не сме ни да помисли да се упушта у рат с моћним немачким Рајхом, под чијом силом се налазила готово сва Европа, јер би се оружани сукоб Давида и Голијата брзо завршио потпуном катастрофом Југославије. Због тога је сматрао да је потребно прибећи дипломатској формули. Чињеница је да је и Хитлер тежио да се избегне рат с Југославијом, а знајући ненаклоност југословенске јавности, пре свега међу Србима, да се земља ангажује на страни Тројног пакта, предложио је кнезу Павлу да му Југославија приступи уз веома повољне политичке услове: да не учествује у рату на страни Осовине и да за узврат добије посебне повластице, које су у суштини обавезивале Југославију на пријатељску неутралност према силама Тројног пакта. То је кнез по повратку у земљу саопштио Крунском савету и влади, с тим да влада до 20. марта званично потврди своју сагласност с кнежевим обећањем Хитлеру.

Данима су трајале расправе у највишим државним круговима и јавном мњењу између присталица и противника Пакта. У јавности се знало да влада води преговоре с Немачком око приступања земље Тројном пакту. Али, како није било никаквих званичних саопштења о току тих преговора и о њиховом садржају, отворен је простор за разна нагађања о намери владе и двора да увуку земљу у рат на страни фашистичких сила. Осим министра војног генерала Петра Пешића и начелника Главног генералштаба генерала Петра Косића, који су подржавали политику приснијих односа с Немачком, командант ваздухопловства генерал Душан Симовић и знатан број официра у ваздухопловству и другим родовима, нарочито они с нижим чиновима, били су изричито против сарадње или приступања Југославије силама Осовине.

Критичног дана, 20. марта, када је истицао ултимативни рок за одговор југословенске владе на немачке захтеве од 14. фебруара, кнез Павле је ради прибављања мишљења и подршке за приступање земље Тројном пакту, позвао у двор патријарха Српске православне цркве Гаврила Дожића. Међу њима су се тада искристалисала потпуно супротна мишљења о односима с Немачком и силама Осовине, о чему је патријарх истог дана обавестио чланове Светог синода. Наиме, после кнежевог излагања о тешком положају у коме се наша земља и немачком ултиматуму, патријарх му је одговорио: „Мене изненађује и поражава стање у које је доведена наша отаџбина и врло ми је тешко дати ма какво мишљење у овом моменту, утолико пре што нисам раније обавештен, нити сам могао помислити да је тако очајан наш положај. Наше традиције, наш понос, и наш глас који имамо у свету, затим наше обавезе према свима оним херојима и мученицима који су за ову државу своје животе положили, као и наше обавезе према свима прошлим и будућим генерацијама нашега народа, императивно налажу да се не прикључујемо Трипартитном пакту, јер не треба заборавити да би тако прикључење у будућности по наше интересе народне и државне могло донети и најфаталније последице...”

У даљем излагању патријарх је нагласио да је велико одушевљење народа и војске „за енергичан отпор” јер, очигледно, није знао колико су националистички, сепаратистички, клерикални и квислиншки елементи пустили корене међу обичне људе, па је додао да би вест о заокрету владе у спољној политици и приступању наше земље Тројном пакту одјекнуло као „бомба која би могла изазвати експлозију у земљи”. Затим је додао: „Зашто Краљевска

влада, која је могла и морала видети и познати расположење народа, кад је добро знала да је положај наше државе доведен у тако несретан шкрипац, зашто она није предузела потребне мере да се народ и његово јавно мњење припреми за један такав преокрет наше државне политике, и наше будуће оријентације? Напротив, она је тако поступила да је одушевљење за отпор све јаче снажило и ширило. Таква политика ми је веома чудновата и просто несхватљива!... При поласку рекао сам Његовом краљевском Височанству: 'Ја вас молим и кумим одложите колико год можете коначну одлуку, јер се бојим тешких последица, ако се с таквим предлогом изненадно изађе пред народ!.'

Исте вечери, 20. марта, одржана је драматична седница владе, на којој су тројица министара (Срђан Будисављевић, Бранко Чубриловић и Михаило Константиновић), који су се противили приступању Пакту, поднели оставке и изазвали кризу владе. Али, пошто су министри и вође католичких и муслиманске странке - потпредседник Владе и вођа Хрватске сељачке странке Влатко Мачек, затим министар и шеф Словеначке људске странке Миха Крек и министар и вођа Југословенске муслиманске странке Џафер Куленовић, одлучно били да земља приђе Пакту, крња влада донела је судбоносну одлуку да премијер и министар иностраних послова отпутују у Беч 24. марта и потпишу протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Вести о кризи владе, и оставци тројице министара, праћене су гласинама о тајним документима који су обавезивали Југославију да ратује на страни Немачке, што је изазвало талас незадовољства у српским крајевима државе.

Двадесет трећег марта одржано је неколико драматичних састанака у политичком врху земље. Због велике узрујаности у јавности, која је изазвана оставкама министара и претпоставкама о заокрету владине спољне политике ради прикључивања земље Тројном пакту, кнез Павле је упутио нов позив патријарху Дожићу да дође у двор и да га умоли да подржи владину политику. Након интимног ручка вођен је кратак разговор о текућој политици, у коме су учествовали, поред кнеза и патријарха, кнегиња Олга и доктор Мирослав Спалајковић, који је ватрено бранио владину политику. Према казивању патријарха, он је мало узимао учешће у разговору. Када му је кнегиња Олга предложила да се свештенство ангажује да народу објасни ситуацију, патријарх Дожић је одговорио да је била дужност владе да објасни заокрет у својој политици, па је - остајући и даље чврсто против приступања земље Тројном пакту - напустио двор око 15 часова.

Истог дана генерал Симовић је, током посете бившем министру Божидару Максимовићу, говорио против Пакта и о обарању владе. Максимовићева служавка, Словенка, прислушкивала је разговор и одмах отрчала код свог жупника и обавестила га о Симовићевим изјавама. Жупник је затим обавестио министра Крека, а он кнеза Павла, па је овај позвао Симовића у двор у 17 часова да би сазнао истину о његовом ставу. Симовић је, према казивању Драгише Цветковића, председника владе, који је присуствовао аудијенцији, „изнео своје гледиште с бруталном искреношћу и јасноћом“. „Почео је тиме да Тројни пакт значи војни савез са Силама које су смртни непријатељи Југославије и да ће нас неизбежно бацити у оружани сукоб с Енглеском, а доцније можда и с Русијом. У тај опасан положај влада не сме да доведе земљу. Затим је истакао уверење да ће Хитлер урадити с нама као што је урадио с Чехословацима. Цео српски народ увиђа то својом здравом памећу. Због тога се толико и узбунио. У војсци ври, нарочито међу нижим официрима. Старешине с муком држе трупу у рукама. По расположењима која је запазио,

верује да ће млађи ваздухопловци бомбардовати министарства, па и сам Двор, ако се пакт потпише. Настаће неописив хаос, распадање државне машине. Као грађанин и као војник на одговорном положају, он на то упозорава сасвим отворено."

За рат, а против приступања Пакту изјаснило се и Удружење резервних официра. Обавештен да резервни официри траже од кнеза да, уместо приступања Пакту, позове народ на отпор, кнез Павле је 23. марта изјавио: „То што траже та господа око Народне одбране - то је самоубиство, а ја сматрам да за самоубиство увек има времена."

Суочен с претњама о могућој побуни у земљи и ултимативног немачког захтева да до поноћи 23. марта југословенска влада саопшти коначан одговор на њену понуду, код кнеза је у вечерњим часовима одржана „тајна" вечера, на коју су дошли председник владе Цветковић, министар двора Антић, потпредседник владе Мачек, министар финансија Јурај Шутеј, министар иностраних послова Цинцар-Марковић, министар правде Константиновић, који је повукао оставку дату на седници владе 20. марта, и министар војни, генерал Пешић. Дискутовали су о евентуалном хапшењу генерала Симовића, али се, на инсистирање генерала Пешића, од тога одустало пошто је он уверио присутне да не треба узети строго Симовићеве претње. Након тога, тачно у поноћ, Мачек и Цинцар-Марковић примили су немачког амбасадора фон Херна и обавестили га да сутрадан, 24. марта, владина делегација путује у Беч да потпише акт о приступају Југославије Тројном пакту.

Коначно, 25. марта 1941. године, југословенска владина делегација, коју су предводили њен председник Драгиша Цветковић и министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић, у бечкој палати Белведере, у присуству Адолфа Хитлера и других званичника сила Осовине, потписала је Протокол о приступању Југославије Тројном пакту, уз који су придружене тајне ноте министара иностраних послова Немачке и Италије, као и писма Драгише Цветковића о пријему тајних саопштења о специјалним повластицама и гаранцијама које су Немачка и Италија признале Југославији. Строга дискреција дуго је прекривала садржину тих докумената.

Тројни пакт је био војнополитички савез фашистичких земаља Немачке, Италије и Јапана о насилном успостављању новог светског поретка на рушевинама версајског система из 1919. године и осигурању светске доминације трију држава па бази поделе интересних сфера и закључен је 27. септембра 1940. године. У прва три члана Пакта изложена је суштина тога савеза:

1. Јапан признаје и поштоваће вођство Италије и Немачке при стварању новог поретка у Европи.
2. Немачка и Италија признају и поштоваће вођство Јапана при стварању новог поретка у источној Азији у ширем смислу речи;
3. Немачка, Италија и Јапан сагласили су се да сарађују при својим тежњама које почивају на гореобележеној основици. Оне, осим тога, примају обавезу да се узајамно помажу свим политичким, привредним и војничким средствима ако би једна од сила потписница била нападнута од које силе која сад не учествује у европском рату или у кинеско-јапанском сукобу.

Све остале земље које су пришле Пакту преузеле су на себе обавезу да ставе своју територију, војску и све земаљске потенцијале за остваривање циљева формулисаних у цитираним тачкама Тројног пакта. *Само Југославији*

нису наметнуте те обавезе.

Протокол су потписали Цветковић и Цинцар-Марковић, с југословенске стране, Рибентроп, Ћана и генерал Ошима, у име сила Осовине.

Уз Протокол су приложене ноте истоветног садржаја министра Немачке, Рибентропа, и Италије, Ћана, које су адресоване на председника југословенске владе Цветковића. У њима се, поред осталог, каже: „Поводом данашњег приступања Југославије пакту трију сила, немачка влада (у ноти грофа Ћана стоји италијанска влада), потврђује своју одлуку да у свако доба поштује суверенитет и интегритет Југославије.“ Председник југословенске владе Д. Цветковић је, у истоветним нотама министрима Немачке и Италије, потврдио да је примио на знање одлуке Немачке и Италије „да ће увек поштовати суверенитет и територијални интегритет Југославије“. У прилозима протоколу налазе се и тајна саопштења Рибентропа и Ћана, која су такође адресована на личност председника југословенске владе, као и одговор Д. Цветковића на та саопштења.

Рибентроп је од југословенске владине делегације захтевао да не објављује гаранције из обзира према другим државама које су приступиле Пакту без повластица какве су дате Југославији. Међутим, скривање примљених гаранција које је југословенска влада добила од сила Осовине послужила је као повод за ерупцију гнева у Југославији против владе и кнеза Павла, јер је у јавности преовладало осећање да је влада примила све обавезе које су наметнуте и другим земљама потписницама Тројног пакта. Наиме, вест да је владина делегација у Бечу потписала акт о приступању Тројном пакту, која није била пропраћена обавештењима о повластицама које су силе Осовине гарантовале Југославији, настало је велико узбуђење у земљи. Већ сутрадан, 26. марта, Одбор Адвокатске коморе издао је саопштење у коме је осудио тај чин, којим је земља „напустила дотадашњу неутралну спољну политику“ и прикључила се силама Осовине у борби за „стварање новог светског поретка под вођством Немачке и Италије“.

Страхујући од могућег деловања Српске православне цркве у подстицању унутрашње побуне, краљевски намесник др Раденко Станковић упозорио је патријарха Дожића да се „државна власт неће устручавати да употреби силу (против противника владине политике - наша примедба) ако то буде потребно, па макар био и поглавар цркве“. Но, та државна власт, која је претила силом противницима своје политике, пала је под ударом војног пуча већ у току следеће ноћи.

* * *

Имајући у виду наведене чињенице о гаранцијама, може се констатовати да су југословенска краљевска влада и Круна, без обзира на атрибуте који им се додају, тежиле да сачувају неутралност земље и да су се дуго одупирале притиску Немачке да Југославија приступи Тројном пакту. Али, пошто је земља остала усамљена и изолована и, у стратегијском погледу, опкољена од непријатељских држава, без могућности да добије било какву помоћ с било које стране за случај немачке агресије, усвојена је одлука о приступању Тројном пакту. Штавише, коректно је да се каже да је влада веома добро искористила тежњу Хитлера да по сваку цену придобије Југославију у чланство Тројног пакта тако да су, приликом потписивања Протокола, Немачка и Италија посебним актима гарантовале Југославији специјална права и положај према Пакту трију сила, каква нису дата ниједној другој придруженој држави: очување интегритета, суверенитета, неповредивост граница, неучествовање у војним

походима Пакта, уз обавезу да се југословенска територија неће користити за превоз трупа и војних транспорта. И уз све то, Југославији су дата обећања за приступ Јеђејском мору, посед Солуна и солунске луке. Занимљиво је приметити да је изјаву о уступању Солуна Југославији потписао само Рибентроп, што наводи на претпоставку да је то обећање дато без знања Италије која је одувек претендовала да се домогне тог града.

Будући да су и остала документа о посебним правима и гаранцијама која су дата Југославији приликом потписивања Протокола на захтев Немачке морала да се чувају као највећа тајна, вероватно из обзира према другим државама које су приступиле Тројном пакту и којима нису дата таква права, српски политичари и официри - противници приступања земље Пакту - искористили су у својој пропаганди оптужујући владу за издају земље и увлачење у рат на страни фашистичких сила, те су на тој основи успели да изведу народ на улице и омогуће успешан војни пуч 27. марта, којим је срушена влада Цветковић-Мачек, уклоњен кнез Павле из врха државне власти, а малолетни краљ Петар Други доведен на престо. Пучистичка влада генерала Душана Симовића објавила је, после образовања, да ће поштовати потписан уговор са силама Тројног пакта, али то за Хитлера није било довољно и сигурно, па је одмах, по пријему вести о преврату у Београду, наредио да се планирани напад на СССР одложи и да се муњевитим нападом, без објаве рата, Југославија прегази и распарча.

Познат је редослед и последице догађаја после пуча од 27. марта: априлски рат и капитулација војске после 12 дана отпора. Знатне делове државне територије приграбиле су суседне државе (Италија, Мађарска, Бугарска), а у осталим деловима образоване су квислиншке творевине (НДХ и друге), којима су остављене одрешене руке да спроведу геноцид над српским народом, кога је Хитлер окривио за напуштање Пакта. Потом су народ и земља разорени четворогодишњим грађанским и верским ратом, побунама, револуцијом и контрареволуцијом, што је довело до потпуног пустошења земље и милионских жртава, у највећем броју, српског народа.

Када су после рата објављена документа везана за приступања Југославије Тројном пакту, из којих се могло закључити да је Југославија имала шансу да избегне ратне несреће, тада су „правоверни“ историчари устврдили да се Хитлеру, коме је приписивано лудило, није могло веровати. Био Хитлер луд или не, чињеница је да готово нико није могао поклонити апсолутну веру у његово обећање. Уосталом, сви ратни уговори вреднују се тек на крају рата, зависно од успеха или неуспеха оствареног на борбеном фронту. Чак ни Мусолини није веровао да ће Хитлер после коначне победе, ако силе Осовине добију рат, третирали Италију као равноправног партнера. Ево шта је о томе рекао Ђану (20. јула 1941): „Питам се нисмо ли можда и ми немачка вазална држава. Ако данас можда нисмо, постаћемо сутра у часу немачке потпуне победе (13. октобра 1941). Побеђене државе постаће заправо колонијама, а удружене силе, тј. ратни савезници Немачке претвориће се у њене савезне покрајине. Међу њима ће Италија бити најважнија. Треба погнути шију“, наставио је Мусолини, „и помирити се са овим стањем, јер би нас сваки покушај отпора избацио из положаја савезне покрајине и довео у далеко гори положај колоније.“ Према томе, он је очигледно предосећао како ће изгледати послератна Европа као колонија и посед Немачке, с тим да Италија може бити срећна да, као активни ратни савезник, добије статус аутономне провинције немачког Рајха.

Потребно је нагласити, пак, да Хитлер није погазио уговор о ненападању закључен са Шведском 1938. године (истина, Немци су користили шведску територију за евакуацију својих рањеника за време рата против Норвешке и за транспорт трупа за време операција у Финској, али од ње нису захтевали да учествује у тим операцијама) тако да је та држава искористила рат да развије своју економију толико да данас спада међу најбогатије земље Европе. Бугарској, која је била обавезна да учествује у ратним походима сила Осовине, одобрено је да не шаље трупе против Русије, своје ослободитељице из турског ропства.

Што се тиче Југославије, приступање Тројном пакту значило је наду у преживљавање или, бар, одгађање ратног пожара на неодређено време, па према томе, и мање људске жртве и мања разарања земље. Ваља такође имати у виду да се немачка ратна доктрина ослањала на империјалну догму: офанзиван рат и увек само на једном фронту, против једног противника, избегавање истовремене борбе на два или више фронтава. Зато је, после 27. марта, одложен напад на СССР да би се, покоравашем Југославије, искључила могућност отварања фронта на Балкану за време похода на Русију. На основу тога се може закључити да је Немцима одговарао мир с Југославијом. Пуч од 27. марта све је изменио. Уследила је страшна одмазда, слом земље и четворогодишња агонија, милионске жртве, које је у највећој мери поднео српски народ, који ни до данас није зацелио ране из тог времена, а сустигле су га нове невоље којима се крај не види.

С удаљености од шест деценија разумљиво је поставити питање да ли је Југославија, приступањем Тројном пакту 25. марта 1941. године, имала шансу да избегне велико зло у које је запала после пуча од 27. марта. Све државе и сви народи који су се нашли на почетку Другог светског рата у сличном положају, нашли су неки модус вивенди са силама Осовине, осим Срба, које су и Немци и Италијани ценили као најбољи народ на Балкану. Италијански генерал Пирцио Бироли је о Србима рекао следеће: „Од свих балканских народа Срби су, по мом мишљењу, без обзира на њихов суров карактер, још најбољи. Хрвати су подли и дволични, прави лицемери и кукавице насупрот ратничком и витешком духу Срба и Црногораца." Али, шта су вредели такви комплименти када је изостао смисао за реалну процену историјске ситуације. Због тога, на крају, може се мирно казати, парафразирајући речи кнеза Павла, да су се Срби, извршавајући пуч 27. марта, прерано определили за самоубиство.